

Spopad med idejo, pa tudi prakso kapitalizma in socializma, tako v svetu, kot pri nas. Tako bi lahko najkrajše opisali osnovno problematiko zadnje knjige prof. dr. Vojana Rusa "Na kriznih kažipotih". Moj tekst nima recenzentskih pretenzij, temveč predstavlja razmišljanje o tej problematiki, vzpodbujeno z branjem predstavitve dela v zadnji številki Anthroposa in nato še knjige same.

Kot sem že zapisal, je leitmotiv knjige spopad med kapitalizmom in socializmom, torej dilema: ali kapitalizem ali socializem? Zato se nameravam tudi sam pomuditi pri tem problemu.

Prepričan sem, da je s to dilemo nujno radikalno prekiniti. Danes namreč, na koncu 20. stoletja, na današnji stopnji razvoja sploh ne gre več za vprašanje, kateri od teh dveh sistemov je boljši, ne gre več ne za socializem ne za kapitalizem. Za kaj pa potem sploh gre? Gre za človeka! Ob vseh ideoloških sporih in spopadih je človek tako v socializmu kot v kapitalizmu odrinjen. Naprednost se meri v tonah, kilometrih, milijardah dolarjev, donečih a puhlih deklaracijah, visokotelečnih idejah, toda v vsem tem je človek le sredstvo za doseg te ciljev. Zato gre za "prevrednotenje popačenih vrednot"¹⁾, kot temu pravi avtor knjige. Toda to ne sme biti prevrednotenje vrednot samo ene strani, temveč vrednot celotnega človeštva, vrednot tako kapitalističnega kot socialističnega sveta.

Tako kapitalizem kot socializem sta za različne razpravljalce o zgoraj navedeni dilemi bolj črna kot sam hudič. Do tega pa prihaja, ker razpravljalci že na samem začetku nimajo usklajenih osnov. Niso si na jasnem že glede samih pojmov, o katerih razpravljajo; kaj je kapitalizem in kaj socializem.

Tisti, ki z vsemi topovi napadajo kapitalizem, se pogosto niso niti za ped odmaknili od kapitalizma Marxovega Kapitla in drugih del klasikov marksizma. Za njih je kapitalizem še vedno tisti grozljivi, izkoriščevalski iz srede 19. stoletja, v katerem se debeli kapitalisti in bodoči imperialisti, pravzaprav krvosesi redijo na račun siromašne, bedne, do skrajnosti izkoriščane množice proletarcev, ki se borijo za eksistenčni minimum. Dejansko pa ta podoba nima veliko skupnega s sedanjo kapitalistično prakso.

Na drugi strani se kot hudič križa bojijo socializma, a se ne oni in celo ne tisti najbolj vneti prvrženci, ki napake socialistične prakse opravičujejo tako ali drugače, ne zavedajo, da socializma danes sploh nikjer ni. Obstajajo le bolj ali manj ponesrečeni poskusi udejanjenja vizij klasikov marksizma: socializma kot prehodnega obdobja. Žal

¹⁾ dr. Vojan Rus, Na kriznih križpotih, DZS 1989, str. 19.

pa se je vse prepogosto dogajalo, da je bila ta ali ona oblika socializma v tej ali oni "socialistični" državi le krinka za oblastništvo izbrane skupine, ki je spoznala vse razvojne resnice in zgodovinske zakonitosti ter popeljala delavske množice v lepši jutri, pa čeprav bolj v lastno korist, kakor pa v korist teh množic, na katere se je ves čas sklicevala. Tako imajo nasprotniki socializma nešteto dokazov iz vsakodnevne "socialistične" prakse, pa čeprav le-ta nima veliko ali pa čisto nič skupnega s socializmom oziroma njegovo idejo. Žal predstavniki današnjega socializma ne morejo pričakovati, da bodo njihovi nasprotniki iskali pravi pomen in vrednote socializma, če pa tega niti sami ne počno. Zato gre tu bolj za razpravo gluhonemih, ki se nahajajo na različnih bregovih široke reke, kot pa za resno konfrontacijo argumentov.

Dejansko pa se danes dogaja to, da so kapitalistične države prevzele mnoge socialistične prvine, socialistične države, pa danes vse bolj premišljujejo, nekatere pa celo sramežljivo dopuščajo vstop kapitalističnim elementom v lasten sistem. Tako prihaja danes do modifikacij obeh oblik družbeno-ekonomske ureditve. Tako čistega kapitalizma sploh nikjer več ni, socializma pa sploh še ni bilo. Obstaja sicer možnost, da se udejanji, toda njegovo ime je žal do danes preveč kompromitirano, tako da bolj vzbuja strah kakor upanje. Toda nomenklatura je danes v teh kriznih časih še najmanj pomembna, čeprav se mnogi obešajo ravno nanjo in jim vsebine sploh ni mar.

Zapisal sem že, da danes sploh ne gre več za dilemo, ali ta ali ona ureditev, temveč gre dejansko za človeka, človeško družbo, za njen razvoj in možnost premostitve protislovij sodobnega sveta. Ne gre več za omenjeno dilemo, ker bodo v prihodnje lahko obstale le tiste ureditve, pa naj se imenujejo kapitalistične ali socialistične, ki bodo imele uspešno rešeno vprašanje gospodarstva in vprašanje človeka. Tu gre pravzaprav za ureditve, ki sprejemajo pozitivne izkušnje, pa tudi zamisli tako kapitalizma kot socializma. Torej za ureditve, ki bodo imele močno ekonomsko bazo, ki se bo nenehno razvijale in napredovale, vse to pa z namenom razvijanja človeka, njegovega osvobajanja, širjenja njegovega spektra, oziroma v čim večji možni meri udejanjenja njegovega bistva.

In kje se v tem "spopadu" nahaja naša država s svojo družbenoekonomsko ureditvijo? Stanje lahko opišemo s tremi besedami. *V vseobsegajoči krizi!* V krizi, kakršne ne pozna dosedanja zgodovina nove Jugoslavije in ki je zajela tako gospodarsko-ekonomska, kot moralna in družbeno-politična področja. Za to trditev dandanes sploh ni več potrebno iskati dokazov (kot se je to mogoče zdelo potrebno še pred nekaj leti), saj nas le-ti zasipajo in obdajajo z vseh strani, pa če to hočemo ali ne. Sočasno s krizo se seveda porajajo tudi razprave o njenih vzrokih, posledicah in možnostih za njeno odpravo. Nenazadnje se vse bolj pojavlja tudi na začetku opisana, a vseeno nepotrebna in z ideološkim balastom obremenjena dilema, katere pola obema taboroma predstavljajo vsemogočni recept za rešitev sedanjih in vseh bodočih težav.

Ker je kriza zajela vse segmente jugoslovanske družbe, vzrokov za to ne moremo iskati v neugodnih razmerah na svetovnem trgu, v pritiskih svetovnega kapitala ali pa prelagati krivdo na anonimne sovražnike doma in po svetu. Vzroke krize moramo poiskati predvsem v prostoru, kjer živimo, delamo, ustvarjamo in modrujemo. Torej v naši dosedanji in vsakodnevni praksi. Vendar se žal vse prevečkrat jugoslovanski iskalci vzrokov nahajajo, kot že prej rečeno, na različnih bregovih, tako da je dialog pogosto le obojestranski monolog.

Na enem od teh bregov se nahajajo tudi tisti, katerih stališča so:

"- kapitalizem naj bi bil edini naravni družbeni sistem, ker baje temelji na 'pravi naravi' človeka, na 'naravnem' brezobzirnem prisvajanju posameznika; socializem pa baje 'ni naraven' in ga zato pošiljamo v muzej;

- marksistični socializem je 'popolno', 'najgloblje zlo' kot vsaka revolucija doslej; zato je 'popolno zlo' vse, kar iz njega izvira...;

- ker izvira Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) in Slovenije (KPS) iz tega 'zla', naj bi bila ta dva spačka povsem tuja slovenskim in jugoslovanskim tlem; spački so zato tudi osvobodilni boj, samoupravljanje in neuvrščenost;

- 'nepremostljiv prepad' zija med revolucijo ter KP/ZK na eni in slovensko (in evropsko) kulturo, svobodo, znanostjo, narodnostjo in krščanstvom na drugi strani."²

Podobno je tudi s tistimi, ki "današnjim Slovencem svetujejo, da se takoj in temeljito odrečejo nedavni preteklosti, da se odrečejo temeljem, postavljenim v osvobodilnem boju".³

Toda le malo kritikov je pripravljenih sprejeti zgornje trditve za svoje. Če je sploh kdo pripravljen zastopati takšna in podobna ekstremna stališča, potem se prav gotovo nahaja v komaj omembe vredni manjšini ter sta v tem trenutku njegovo mnenje in vpliv na razreševanje trenutne situacije popolnoma irelevantna. Zato imam občutek, da se je avtor preveč posvetil pariranju tem in podobnim ekstremnim stališčem, kot pa dajanju odgovorov večini dobro mislečih, a vseeno dvomečih tukaj in zdaj. Izraziti antikomunisti, meščanski desničarji, pristaši nove srednje Evrope, zagovorniki čistega kapitalizma, so v tem našem prostoru v taki manjšini, da so komaj vredni omembe, kaj šele knjige. Zato je takšna problematika razsipanje moči in usmerjanje pozornosti na stranski tir. Kajti treba je dati odgovore ljudem, ki si želijo resničnih sprememb na bolje, ki želijo delati, a se s svojim trdim delom ne morejo niti preživeti. Njim je nujno odgovoriti. Toda kaj? To, da "še vedno živimo veliko bolje kot pred vojno"⁴, ni nikaršen odgovor. Sama trditev je sicer resnična, a za državo, ki se je do včeraj imela za svetovni vzor naprednosti v iskanju in uvajanju novih poti družbenega razvoja, je to kaj klavrna tolažba. Primerjava s svojo že ne več tako bližnjo preteklostjo je možna le do neke meje. Taka primerjava z lastno bedo in neuspešnostjo kaj hitro postane prijetno opravičilo za sedanji neuspeh in nesposobnost. Zato je primerjava s slabšim jalovo opravilo. Če hočemo kam priti in napredovati, je edina možna in nujna primerjava z boljšim, in to ne z malo boljšim, temveč z najboljšim, predvsem na tistih področjih, ki pri nas izrazito šepajo. In teh ni malo.

Kaj torej reči tej dvomeči množici? Ali to, da predstavlja "socializem edino življenjsko možnost človeštva"⁵ Kako jih sploh prepričati v to, če pa vsakodnevne izkušnje naše družbe, ki se imenuje socialistična, niso ravno najbolj naklonjene tej trditvi? In, nenazadnje, kdo je tisti, ki bo predramil jugoslovansko Trnuljčico, pridobil apatične množice za takšno odločitev? Zveza komunistov? Mar je po vsem tem, kar se je dogajalo v zadnjih desetletjih, še mogoče odpraviti vse dvome s trditvijo, da je "resnična naprednost ZK in naše družbe...predvsem v njenih pozitivnih programih..."⁶ Nikakor ne! To je zopet ena slabih tolažb. Kaj nam pomagajo vsi "pozitivni programi", ko pa

2) Ibid. str. 9.

3) Ibid. str. 47.

4) Ibid. str. 47.

5) Ibid. str. 200.

6) Ibid. str. 147.

ostajajo neuresničeni skoraj vsi do zadnjega, le prazne besede na papirju? Mar lahko takšna, skoraj samovšečna trditev odpravi vse dvome, pa tudi dejstva o zgrešenih investicijah, politični samovolji, neštutih neuspešnih reformah, ogromnih dolgovih tujini, brezposelnosti, ki je med najvišjimi v Evropi, prikritem, danes pa že odkritem rivalstvu, medsebojnem blatenju in boju za oblast znotraj same ZK, ki s pluralizmom samoupravnih interesov nima čisto nič skupnega? Zgornja trditev o naprednosti ZK pozablja na poglobitvo, to pa je večni razkol med teorijo in prakso, ki je v našem prostoru žal bolj podoben prepadu kakor pa razkolu. Kvaliteta ideje ali programa se lahko potrdi vedno in samo v praksi. Praksa je in bo edino merilo dejanske kvalitete. Za avantgardnost ne zadošča sodba o lastni avantgardnosti, oklic le-te in zgodovinske nezmotljivosti v ustavi, oziranje in sklicevanje na nekdanje uspehe. Naprednost potrjujejo samo napredna dejanja, sposobnost premagati krizo samo premagovanje posameznih kriznih vzrokov. Torej dejanja in ničesar drugega. Zato bo potrebno korenito spremeniti dosedanje prakso in res kaj storiti za premostitev težav. Deklariranje odločnosti za izhod iz krize še ni tudi dejanska razrešitev vzrokov krize. Nekdanja naprednost in sposobnost premagovanja težav še ni jamstvo naprednosti in sposobnosti danes. ZK je dejansko predstavljala spiritus agens celotne NOB in povojnega obdobja. Toda pozabila je na prvo pravilo dialektike: "Vse dogajanje se vrši po nasprotjih in vse je v toku kakor reka" (Heraklit).⁷ Vse ima svoje nasprotje, ki omogoča razvoj in napredovanje. Vse se spreminja. Tudi situacija, okolje, časi. Zato lahko ZK dokaže svojo današnjo deklarirano naprednost le z razreševanjem te nove, današnje situacije, novim časom primerno.

In še nečesa ne smemo pozabiti ob tem sklicevanju na preteklost, o čemer je že pred časom pisal tudi Tomaž Mastnak. Srednja, moja in mlajša generacija ima do NOB enak odnos kot do drugih zgodovinskih dogodkov, le da je ta nekoliko bližji in neposredno vezan na našo ureditev. Borbe NOB niso tudi naše borbe. Le-te so tu in zdaj. Za takšen sistem in državo se nismo borili, temveč smo se v njej rodili, jo že takšno našli na tem svetu in kot taka za nas obstaja od vekomaj. Zato za nas bolj malo veljajo sklicevanja na preteklost. Lahko jo le spoštujemo in se je spominjamo. Toda, kot rečeno, naši boji so tu in zdaj v središču sedanje krize. Zato naj še enkrat ponovim; da bi nekoga imeli za resnično naprednega in sposobnega, mora te attribute dokazati v tem, in ne v preteklem času in prostoru.

Mogoče zgornje trditve zvenijo bogokletno. Toda prepričan sem, da so to poglobitvi vzroki za sedanje stanje. Neresna se mi zdi trditev, da je "birokratska samovolja... obenem uničevala samoupravljanje in neposredno povzročila gospodarsko krizo: samovoljni birokrati so najemali nepremišljeno tuja posojila in zastarele licence, oni so držali v rokah vodstva podjetij in so zato neposredno odgovorni za njihovo slabo delovanje".⁸ Kako enostavno in prijetno je zvrčanje krivde na pleča imaginarne birokracije. V bistvu je zgornja ocena točna, vendar nepopolna. Na oblast zadnjega desetletja ali dveh (odkar smo pač v krizi) postavlja imaginarno birokracijo in se od nje popolnoma distancira. Celu obsoja jo za sedanje stanje. Vendar je njena poglobitva napaka spregledanje dejstva, da je bila v tem času in je še vedno oblast trdno v rokah ZK. S tem podatkom pa je ta birokracija ob vso imagirarnost. Postane prav konkretna

⁷) Predsokratiki, Slovenska matica 1988, str. 74.

⁸) Na kriznih križpotjih, str. 32.

birokracija kot sestavni del ZK. Samozadostnost, samovšečnost in pomanjkanje nasprotnega pola. Pa ne kakšne sovražne opozicije, temveč pola, ki bi s svojimi iniciativami in nasprotovanji razbijal to samovšečnost in samovoljnost ter vedno znova zahteval potrjevanje sposobnosti. "Vrste, ki se razvijajo v izolaciji, imajo malo variant, zato so pri srečanju z drugimi oblikami življenja zelo ogrožene. Isto velja za ideje. Iz pahljače idej odpadejo tiste, ki niso učinkovite in ne ustrezajo stvarnosti. Ohranijo pa se tiste, ki jih stvarnost potrjuje. Čim več idej je v pahljači, tem več jih preživi in tem učinkovitejše so. Idej, ki se pojavljajo v izolaciji, pa je malo, poleg tega so neučinkovite, ker jih ne očiščuje noben selekcijski mehanizem."⁹

Tako smo prišli do, po mojem mnenju, ključnega problema današnje krize. Kriza je samo posledica in ne vzrok današnjega kaotičnega stanja. Vzroke je potrebno iskati znotraj opisane politične prakse, v okostenelem, z ideologijo obremenjenem mišljenju. Vendar se še vedno prav rada dogaja zamenjava vzrokov posledic. Vzrok je značilna jugoslovanska bolezen - razkol med normativnim in afirmativnim, med deklariranim in dejanskim. Dolgo časa smo se slepili in nekateri se še vedno, da smo z ustavo, raznimi zakoni, odloki, resolucijami in deklaracijami rešili tudi vse družbene, politične, gospodarske in nacionalne probleme. Toda vse bolj očitno je, da nismo rešili niti enega od teh. A papir prenese marsikaj. "Naš posebni, samoupravno-politični pluralizem nastaja tako, da se delovni subjekti na nacionalni in jugoslovanski politični ravni dogovarjajo, kako združiti, poenotiti različna dela in njihove različne interese..."¹⁰ Na papirju to prav lepo zveni. Toda, ali je dejanskost tudi tako očarljiva kot zamisel? Ali se ti "delovni subjekti" res dogovarjajo o svojih interesih in jih usklajujejo, saj je konec koncev temeljna ideja samoupravljanja samoupravni pluralizem oziroma usklajevanje različnih interesov. Očitno se o svojih "avtentičnih interesih" ti "delovni subjekti" ne dogovarjajo ravno najbolje. Tako vsaj kažejo od lanske pomladi s filmsko naglico sledeči si dogodki po vsej Jugoslaviji. Kaj pa, če ti "avtentični interesi" sploh niso interesi teh "delovnih subjektov"? Ali se je kdo sploh kdaj vprašal, kaj so njihovi pravi interesi, ali pa so le-te enostavno povzeli po delih klasikov marksizma, temelječih na dejstvih iz prejšnjega stoletja, in iz drugih socialističnih praks ter jih nekritično prenesli v današnji čas in prostor? Kaj pa če odločanje o skupnih zadevah v tem trenutku ni ta primarni interes? Vse bolj se bojim, da v državi, kjer je 9,5% prebivalcev nepismenih, kjer ima 68,3% ljudi le osnovnošolsko ali pa še nižjo izobrazbo, kjer je 1 087 100 ljudi brezposelnih, od tega skoraj 40% z visoko, višjo in srednjo izobrazbo, odločanje res ne more biti primarni interes.¹¹ Vsaj zaenkrat še ne. Žal smo na koncu 20. stoletja sestopili nekaj stopnic zgodovine in pristali tam, kjer je prvinski interes predvsem zaposlitev, človeka dostojen zaslužek in zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb, in nenazadnje tudi vse ostale človekove pravice in svoboščine. Dokler ti interesi ne bodo uresničeni, bo samoupravni pluralizem le mrtva črka na papirju in možnost politične manipulacije, kot navsezadnje kaže dosedanja politična praksa. Samoupravni pluralizem bo mrtev, dokler ljudje sami ne bodo odločali o tem, kaj so njihovi interesi in kaj ne. Toda o tem imajo pravico odločati samo oni in nihče drug v njihovem imenu. Edina omejitev pri tem je lahko enaka pravica drugih, ki v nobenem primeru ne sme biti ogrožena s pravico prvih. Nobena zgodovinska daljnovidnost jim njihovih interesov ne more v naprej določati in

⁹) Vid Pečjak, Družbenost ustvarjanja, Naši razgledi 13.1.1989, str. 4.

¹⁰) Na kriznih križpotjih, str. 142.

¹¹) Vsi statistični podatki so navedeni po: Statistički godišnjak Jugoslavije 1988.

vsiljevati. Lahko jih samo ponudi v izbiro, le-to pa prepusti ljudstvu. Vsako vsiljevanje interesov, naj bodo še tako revolucionarni, idealni in "avtentični", je lahko le navidezna in predvsem začasna rešitev. Prej ali slej bo ljudstvo začelo uveljavljati tiste interese, za katere je prepričano, da so pravi, pa čeprav se v svojem prepričanju neznosno moti. In ravno to se danes dogaja v Jugoslaviji. Zaradi dolgoletne nemožnosti izražanja različnih pravih ali pa tudi namišljenih interesov in mnenj prihajajo danes na plan najbolj nemogoče in iracionalne rešitve, ki bi v normalnih pogojih družbeno-političnega življenja že zdavnaj pristale na smetišču zgodovine. Ob njih se porajajo tudi za bodočnost dobre usmeritve, vendar je težko ločiti zmje od plevela. Tega ločevanja pa ne more in ne sme v današnji situaciji opraviti nihče drug kot čas. Čas bo pokazal, kaj bo na tem prizorišču, v tem idejnem Babilonu preživelo in kaj ne. Toda le v primeru, če ne bo prišlo do nasilnega uveljavljanja neke nove edine zveličavne resnice. Do lastne zmote, če sploh to je, se mora družba sama prebiti prek svoje prakse in nato na osnovi *spoznanja* lastne zmote opredeliti za višji, boljši, naprednejši interes. Te selekcije ne sme v njenem imenu opraviti nihče drug. Vsako samovoljno vsiljevanje interesov pripelje dolgoročno do stagnacije in nazadovanja. Tako, na primer, bo tudi avtor teh vrstic priznal svojo zmoto tedaj, ko bo praksa zanikala njegove trditve.

Kaj torej zapisati namesto konca? Za začetek bi zadoščalo, če bi se odpovedali dogmi o edini zveličavni resnici, slepoti zakonitosti zgodovinskega razvoja, kajti razvoj se vedno podaja kot možnost, kot alternativa. Ni nujno samo napredovanje, lahko je tudi nazadovanje. Za začetek bo potrebno temeljito premisliti o sedanjem trenutku in njemu primernih rešitvah, neobremenjenih s preteklostjo in neskončno oddaljeno vizijo prihodnosti. Prihodnost je že jutri, prihodnji mesec, prihodnje leto, in ne šele čez tisočletje ali več.